

Резюме

Разбейко Н. В. Деякі ознаки юридичних фактів у господарських відносинах.

У статті розглядаються ознаки юридичних фактів у господарських відносинах. Наголошено на недостатньому дослідженні поставленої проблеми. Виділено загальні та спеціальні ознаки юридичних фактів у господарських відносинах (у тому числі визначено матеріально-правові, процедурні та процесуальні ознаки). Юридичні факти й господарські відносини розглядаються як складові більшого поняття «господарське правове регулювання».

Ключові слова: ознаки, юридичні факти, господарські відносини.

Резюме

Разбейко Н. В. Некоторые признаки юридических фактов в хозяйственных отношениях.

В статье рассматриваются признаки юридических фактов в хозяйственных отношениях. Отмечена недостаточная изученность поставленной проблемы. Выделены общие и специальные признаки юридических фактов в хозяйственных отношениях (в том числе определены материально-правовые, процедурные и процессуальные признаки). Юридические факты и хозяйственные отношения рассматриваются как составляющие ее объемного понятия «хозяйственное правовое регулирование».

Ключевые слова: признаки, юридические факты, хозяйственные отношения.

Summary

Razbeyko N. Some signs of legal facts in economic relations.

The article discusses the signs of the legal facts in economic relations. Noted little scrutiny of the problem. Allocated general and specific features of the legal facts in economic relations (including defined substantive, procedural and procedural characteristics). Legal facts and economic relations are considered as components of a larger concept of «economic legal regulation».

Key words: signs of the legal facts in economic relations.

Отримано 9.09.2013

УДК [346.9:347.918.962](47+57)"18/19"

О. В. РОССИЛЬНА

Ольга Василівна Россильна, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ
В ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯХ**

Наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст.ст. територія України була поділена між двома імперіями – Російською та Австрійською. Та частина території, яка опинилася у складі Російської імперії, розвивалась за своїм сценарієм, був свій шлях розвитку і в законодавства, яке регулювало питання інституту представництва, а отже, аналізувати в такому випадку варто нормативно-правові акти, які були прийняті царським урядом.

Дослідженням правового поля, яке регулювало питання представництва у зазначений період, займалися Е. Васьковський, І. Гессен, В. Гранін, І. Доманова, Г. Лазько, І. Павлуник, І. Побірченко, Є. Северова, С. Халатов, С. Чванкін. Проте аналізу закономірностей розвитку інституту представництва у сфері господарсько-процесуального права не приділено належної уваги. Тому метою статті є вивчення особливостей представництва в господарсько-процесуальному законодавстві у період з ХІХ ст. і до часів незалежної України.

До 60-х років ХІХ ст. (до судової реформи) самостійного інституту представництва як такого не існувало. Судовою реформою 1864 р. були закладені основи професійного інституту представництва. Важливим положенням Статуту цивільного судочинства 1864 р. було визнання права присилати замість себе в суд повірених. Останні ж мали весь обсяг процесуальних прав, що й сторони, винятки з цього правила встановлювались законом. Усі процесуальні дії, вчинені в межах довіреності, були обов'язковими для довірителя. Крім того, закон допускав участь у процесі замість декількох позивачів або відповідачів одного представника.

Відповідно до Судових статутів адвокати називались повіреними і поділялись на дві групи: присяжні та приватні.

Вимоги до присяжних повірених та їх особливості: вік – 25 років; вища юридична освіта; п'ять років судової практики як чиновника судового відомства або помічника присяжного повіреного; у деяких радах присяжних повірених – складання іспиту з метою перевірки практичної підготовки кандидатів; Рада присяжних повірених – орган самоуправління корпорації присяжних повірених; право представляти інтереси у всіх судах Російської імперії.

Інститут приватних повірених був запроваджений дещо пізніше, 6 червня 1874 року. Вимоги до приватних повірених та їх особливості: вік – 18 років; відсутність вимог до теоретичної та практичної підготовки кандидатів; відсутність власної корпоративної організації – органу самоуправління; для отримання свідоцтва – складання іспиту в окружному суді або судовій палаті; право виступати лише в тих судах, які видали їм відповідний дозвіл; можливість усунення від представництва за розпорядженням міністра юстиції.

Отже, присяжні повірені знаходились у незрівнянно сприятливіших умовах для здійснення своєї професійної діяльності порівняно з приватними повіреними.

Протягом багатьох років точилася гостра дискусія з приводу встановлення монополії на представництво в судах присяжними повіреними. Результатом такої дискусії став компроміс, відповідно до якого адвокатська монополія могла бути встановлена лише тоді, коли кількість присяжних повірених зможе задовольнити державу¹. На вирішення цього питання необхідно було прийняти спеціальний нормативний акт, проте цього так і не сталося. Такий стан речей зберігався до листопада 1917 року.

Декретом № 1 «Про суд» від 24 листопада 1917 р. ліквідовувалася практично вся судова система, в тому числі скасовувалися інститути присяжної адвокатури та прокуратури. Відтепер представництво в суді міг здійснювати будь-який дієздатний громадянин. Так, адвокатура знову стала вільною професією, що відкинуло її у розвитку на півстоліття назад, у дореформені часи.

Декрет № 2 від 15 лютого 1918 р., що був прийнятий як доповнення до Декрету № 1, запроваджував колегії правозахисників у двох формах: суспільного обвинувачення та громадського захисту². Проте в цей період ще зарано говорити про представництво безпосередньо в господарському процесі, оскільки цей же документ декларував, що «судові позови між різними казенними установами не допускаються»³. Це пояснюється пануванням соціалістичної власності, що й обумовлювала природу та зміст господарських відносин.

Негативною особливістю післяреволюційного періоду була й заміна діяльності представників формою трудової повинності. Правовою основою цьому слугували Декрет РНК УРСР від 16 квітня 1919 р. «Про трудову повинність спеціалістів по судовій частині» та Постанова РНК «Про реєстрацію осіб з вищою юридичною освітою» від 11 травня 1920 року.

Про значне одержавлення адвокатури, обмеження професійної свободи та незалежності представників свідчить той факт, що всі правозаступники перебували на державній службі й одержували заробітну плату⁴.

Зазначені нормативні акти, а також Положення про народний суд від 26 жовтня 1920 р. призвели до політизації інституту процесуального представництва, недосконалості його організаційного устрою та інших несприятливих наслідків. Таким чином, закономірно назривала необхідність судової реформи з переглядом її ключових інститутів, зокрема питання процесуального представництва.

На зміну військово-адміністративним методам прийшла нова економічна політика, період панування якої ознаменувався не тільки змінами в організації судоустрою в державі, а й позитивними зрушеннями в господарській сфері.

Як зазначає І. Г. Побірченко, умови діяльності господарських організацій докорінним чином змінились, починаючи з 1921 року. Так, запроваджувався комерційний розрахунок, підприємствам надавалась певна оперативна та майнова самостійність, взаємовідносини між господарськими організаціями почали ґрунтуватись на договірних началах⁵. За таких умов з'явилась потреба у спеціальних органах для вирішення і врегулювання суперечок, які виникають між соціалістичними підприємствами та організаціями.

21 вересня 1922 р. затверджено Положення про порядок вирішення майнових спорів між державними установами та підприємствами, відповідно до якого були створені арбітражні комісії центрального та місцевого підпорядкування. Розгляд справ у них здійснювався за правилами, встановленими цивільно-процесуальними кодексами союзних республік, враховуючи особливості підвідомчих арбітражним комісіям справ.

З цього часу значних повноважень у процесі набуває прокурор. Він міг розпочати процес, вступити у процес на будь-якій стадії, якщо, на його думку, цього потребує охорона інтересів держави або робітничих мас. У процесі прокурор мав право дати висновок у справі, опротестувати рішення в касаційному та наглядовому порядку. Подання позову здійснювалось прокурором від свого імені на захист прав та інтересів тих осіб, які не наважувались або не мали можливості звернутись в суд за допомогою. Прокурор у такому випадку виступав не лише як сторона в процесі, але і як представник держави, особливо заінтересований у захисті слабшої сторони для відновлення справедливості та соціалістичної законності⁶.

Активно та цілеспрямовано арбітражне законодавство почало розвиватись з 30-х років XX століття. Саме з цього часу приймаються та періодично оновлюються Положення про держарбітраж і Правила розгляду та вирішення справ держарбітражем, а також інші нормативно-правові акти на їх розвиток.

Сторони беруть участь у розгляді та вирішенні справ через своїх відповідальних представників. Відповідальними представниками відповідно до Правил (1931 р.) були «особи, які працюють на зацікавленому у розгляді справи підприємстві (установі) або в його вищих органах, добре знайомі з характером виробництва, особливостями господарської діяльності цього підприємства (установи) та добре знають сутність спору» (п. 76). На практиці в розгляді господарських спорів брали участь, як правило, найрізноманітніші працівники. Належність їх до числа «відповідальних представників» визначав сам державний арбітр.

У 50-х роках XX століття відбувся значний ріст господарської активності, що обумовив збільшення кількості справ, які розглядаються державним арбітражем. При цьому збільшується і вартість позовів.

При перевірках Державного арбітражу неодноразово зверталась увага на те, що часто спори розглядались без участі однієї зі сторін. Наприклад, статистика за 1958 рік свідчить, що розглянуто було 4423 справи, з них: представники обох сторін були присутні при розгляді 921 справи, тільки представник позивача – 1062, лише представник відповідача – 1214, а в 1223 випадках справи були розглянуті за відсутності сторін⁷.

Таким чином, наведена статистика ще раз підтверджує те, що представники сторін особисто брали участь у розгляді та вирішенні справи лише у випадку значущості рішення з такого спору для підприємства. Якщо ж результат розгляду був очевидним, то й не було необхідності у їх присутності.

У Законі СРСР «Про державний арбітраж» від 30 листопада 1979 року зазначається, що розгляд господарських спорів здійснюється державним арбітром за участі представників сторін. Якщо сторонами в процесі можуть бути лише юридичні особи, то природно, що свої процесуальні права та обов'язки вони реалізують через представників. Представниками сторін у свою чергу є «керівники чи заступники керівників підприємств, установ, організацій та вищих по відношенню до них органів, державних органів або інші належним чином уповноважені особи» (ч. 2 ст. 15). Із вказаної норми випливає класифікація представництва за підставою виникнення: представництво за законом (керівники підприємств, установ, організацій, вищих та інших державних органів); представництво за довіреністю (як правило, працівники юридичних служб, головні юрисконсульти тощо).

У Законі жодним чином не регламентується ні порядок вступу у справу, посвідчення повноважень, можливість заміни чи відповідальність таких представників. У Правилах розгляду господарських спорів уточнюється, що повноваження посадових осіб підтверджуються документами, які посвідчують їх службове положення, або належним чином оформленою довіреністю. Очевидно, що з інших, не врегульованих арбітражним законодавством питань проводилась аналогія з відповідними положеннями цивільно-процесуального законодавства.

Наприкінці радянського періоду тривала дискусія з приводу участі виробничих підрозділів у арбітражному процесі. Оскільки вони не мали статусу юридичної особи, то, відповідно, й не могли набувати процесуальної правосуб'єктності. Протилежна точка зору ґрунтувалась на тому, що «виробнича одиниця може виступати учасником арбітражного процесу в якості сторони, але сторони лише в процесуальному значенні»⁸. Важко переоцінити значення, процесуальну зручність та необхідність участі відокремлених підрозділів у арбітражному процесі, але на той час цю законодавчу прогалину могла певним чином усунути лише судово-практика. Остання ж була досить суперечливою в цьому питанні.

Практика повернулася до положень 1931 р. таким чином, що вважалось, найефективнішими представниками є працівники заінтересованого у вирішенні спору підприємства чи його вищого органу. Перевагою такої особи є обізнаність із характером виробництва, особливостями господарської діяльності, змістом спору⁹. Таким чином, зрозумілим стає, що у радянський час значно більша увага приділялась змістовній стороні спору, а тому пріоритет у представленні інтересів надавався працівникам, які ідеально орієнтуються у виробничій складовій, аніж професійним адвокатам.

6 листопада 1991 р. був прийнятий Арбітражний процесуальний кодекс України, який через 10 років було перейменовано на Господарський процесуальний кодекс, що установив процедуру захисту охоронюваних прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. Чинне законодавство містить багато новел в інституті представництва, які будуть предметом окремих досліджень.

Судова реформа 1864 р. стала закономірним результатом тих соціально-економічних процесів, які були характерними для українських земель у XIX ст. Так, це період боротьби двох протилежних систем – феодално-кріпосницької, яка вже вичерпала свій потенціал, та абсолютно нової і ще не всім зрозумілої – капіталістичної. Такі принципові зміни не могли відбутись без належного правового регулювання.

Враховуючи те, що основним рушієм слугувало поживлення товарного виробництва та бурхливий розвиток промисловості, особливого значення у цей період набуває розвиток господарського й арбітражного законодавства.

Непростий шлях пройшов інститут процесуального представництва у кінці XIX – на початку XX ст.ст. – від закріплення у Судових статутах основ професійного представництва та поділу адвокатів на присяжних та приватних повірених, скасування Декретом № 1 присяжної адвокатури та прокуратури до одержавлення та політизації інституту процесуального представництва у 20-х рр. XX століття.

Про позитивні зрушення у господарській сфері та цілеспрямований розвиток арбітражного законодавства мова починає йти з 30-х рр. XX століття. Цікавою особливістю як у 30-х, так і в 70–80-х рр. було надання прерогативи у представленні інтересів юридичної особи в арбітражному процесі працівникові заінтересованого підприємства, що обумовлювалось кращою обізнаністю зазначеної особи у господарській діяльності сторони.

Соціально-економічні зміни, які відбулись за роки незалежності України, зумовили перебудову як у політичній сфері, так і в регулюванні правових відносин. Це пояснюється не тільки бажанням переглянути і змінити застарілі положення, а й закономірним процесом розвитку основних принципів, які у свій час слугували фундаментом судоустрою та окремих галузей права.

Таким чином, на кожному історичному етапі інститут процесуального представництва піддавався певним змінам, які відповідали існуючому суспільному ладу, економіко-політичній ситуації, що, у свою чергу, були основними рушіями розвитку законодавства та судової системи.

¹ История русской адвокатуры. Том первый. Гессен И. В. Адвокатура, общество и государство (1864–1914) / Сост. С. Н. Гаврилов. – М.: Юристъ, 1997. – 376 с. – С. 55.

² Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: У 2 ч. / О. Д. Святоцький, Т. Г. Захарченко, С. Ф. Сафулька та ін.; За заг. ред. С. Ф. Сафулька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – Ч. 1. – 616 с. – С. 15.

³ СУ РСФСР. – 1918. – № 26. – Ст. 420.

⁴ Святоцький О. Д., Михесенко М. М. Адвокатура України: Навч. посіб. для студентів юрид. вищих навч. закладів і фак. – К.: Ін Юре. – 1997. – 224 с. – С. 27.

⁵ Побирченко И. Г. Советский арбитражный процесс. – К.: Вища школа. – 1988. – 272 с. – С. 21.

⁶ Зильберштейн П. Л. Прокуратура и гражданский процесс // Вестник советской юстиции. – 1923. – № 7. – С. 179.

⁷ Экономическое правосудие. Россия, Вятка, Киров. К 20-летию арбитражных судов и 90-летию государственного арбитража. – Киров: Экспресс, 2012. – 280 с. – С. 149.

⁸ Арбитражный процесс в СССР / А. А. Добровольский, П. В. Логинов, М. С. Фалькович; Под ред. А. А. Добровольского. – 1-е изд. – М.: Издательство Московского университета. – 1983. – 326 с. – С. 140.

⁹ Там само. – С. 141.

Резюме

Росильна О. В. Особливості представництва в господарському процесі в XIX–XX століттях.

У статті висвітлюються історичні особливості становлення процесуального представництва у XIX–XX ст.ст. Проаналізовано основні нормативні акти, прийняті царським урядом та радянською владою. Судова реформа 1864 р. заклала основи самостійного інституту представництва. У публікації розглянуто фактори, які стали поштовхом для становлення арбітражного процесу та представництва в ньому. Акцент зроблено на першочерговій ролі економічних і політичних змін в державі та їх вплив на формування господарсько-процесуального законодавства.

У результаті дослідження з'ясовано соціально-економічні передумови, які сприяли розвитку інституту представництва у господарському процесі.

Ключові слова: інститут представництва, господарський процес, арбітражне законодавство, судова реформа, радянський період, прокурор, адвокат.

Резюме

Росильная О. В. Особенности представительства в хозяйственном процессе в XIX–XX веках.

В статье освещаются исторические особенности становления процессуального представительства в XIX–XX в.в. Проанализированы основные нормативные акты, принятые царским правительством и советской властью. Судебная реформа 1864 г. заложила основы самостоятельного института представительства. В публикации рассмотрены факторы, ставшие толчком для становления арбитражного процесса и представительства в нем. Акцент сделан на первоочередной роли экономических и политических изменений в государстве и их воздействии на формирование хозяйственно-процессуального законодательства.

В результате исследования установлено социально-экономические предпосылки, способствующие развитию института представительства в хозяйственном процессе.

Ключевые слова: институт представительства, хозяйственный процесс, арбитражное законодательство, судебная реформа, советский период, прокурор, адвокат.

Summary

Rossylina O. Features of representation in commercial procedure in the XIX–XX centuries.

The article highlights the historical peculiarities of procedural representation of XIX–XX centuries. The basic legal acts adopted by the tsarist government and the Soviets were analyzed. Judicial reform in 1864 laid the foundations of an independent institute of representation. The publication reviewed the factors that were the impetus for the establishment of the arbitration process and representation in it. The emphasis done on the importance of economic and political changes in the country and their impact on the arbitration law.

A result of research found social and economic conditions that contributed to the development of the institute of representation in the commercial litigation.

Key words: the institute of representation, commercial litigation, arbitration law, judicial reform, the Soviet period, the prosecutor, lawyer.

Отримано 10.06.2013